

Πρεβεζάνικα Χρονικά

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 57-58 (2021)

Το Δίκαιο στην Ελλάδα πριν και μετά την Επανάσταση του 1821

Θωμάς Πεπόνης

doi: [10.12681/prch.36541](https://doi.org/10.12681/prch.36541)

Copyright © 2024, Θωμάς Πεπόνης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πεπόνης Θ. (2024). Το Δίκαιο στην Ελλάδα πριν και μετά την Επανάσταση του 1821. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 305-312. <https://doi.org/10.12681/prch.36541>

Θωμάς ΠΕΠΟΝΗΣ

Το Δίκαιο στην Ελλάδα πριν και μετά την Επανάσταση του 1821

*αφιερώνεται στους συναδέλφους μου,
μέλη του Δ. Σ. Πρεβέζης
που εξακολουθούν να στέκονται όρθιοι
μετά από ενός χρόνου υποχρεωτική ανεργία*

Όταν αναφερόμαστε σήμερα σε συγκεκριμένο Δίκαιο, θεωρούμε ως προϋπόθεση πως οι κανόνες που το απαρτίζουν, καθιερώθηκαν τουλάχιστον στο πλαίσιο κάποιας υφιστάμενης Πολιτείας. Όταν όμως αντιμετωπίζουμε το Δίκαιο των Ελλήνων κατά την Επανάσταση του 1821, δεν έχουμε βέβαια συγκροτημένο κράτος που θέτει κανόνες αλλά τον επαναστατημένο ελληνικό λαό που ξεσηκώθηκε και πολεμούσε για να ιδρύσει το δικό του κράτος για πρώτη φορά στην ιστορία του, ένα ανεξάρτητο και ενιαίο ελληνικό κράτος.

Ελεύθερα ελληνικά κράτη υπήρχαν και στην αρχαιότητα, ποτέ όμως ενιαίο ελληνικό κράτος. Ούτε κατά τη διαίρεση του ρωμαϊκού κράτους σε Δυτικό και Ανατολικό· μάλιστα το όνομα «Ελλην» εξακολουθούσε για αιώνες να διατηρεί αποκλειστικά θρησκευτική σημασία, ταυτόσημη με τη λέξη «ειδωλολάτρης». Τον εθνικό του χαρακτήρα συνειδητοποιεί ο Ελληνισμός μόλις λίγο πριν από την κατάλυση του Βυζαντίου.

Ορμητήριο του Νέου Ελληνισμού δεν είναι το Βυζάντιο αλλά η Πελοπόννησος και την εθνική συνείδηση που διαμορφωνόταν, εξέφρασε από τον Μυστρά ο Γεώργιος Γεμιστός, που διακηρύσσει περήφανα πως «Ἕλληνες ἐσμὲν τὸ γένος ὡς ἢ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ». Μετά τη σκοτεινή περίοδο των δύο πρώτων μετά την Άλωση αιώνων, με έκδηλο τον πνευματικό μαρασμό των υποδούλων, αρχίζει η επαφή με τη Δύση. Στις αρχές του 17ου αιώνα ο πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης θα φέρει στη Μεγάλη του Γένους Σχολή τον Θεόφιλο Κορυδαλέα και θα εγκαταστήσει το πρώτο τυπογραφείο· θα πληρώσει με τη ζωή του τις ανακαινιστικές αυτές προσπάθειες. Ακολουθεί ο Κοσμάς ο Αιτωλός που αγωνίζεται να βγει ο λαός από την αμάθεια και με συνεχή αγώνα η εθνική συνείδηση δυναμώνει, μέχρι που η γενιά του Ρήγα Φεραίου μιλάει πια για Ελλάδα, για ελληνική Νομαρχία, ελληνικό γένος και ο Έλληνας ακούει πως είναι απόγονος ηρώων και σοφών αρχαίων προγόνων, τους οποίους είχαν και πάλι ανακαλύψει μετά τον Μεσαίωνα, την Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό.

Παράλληλα, η Γαλλική Επανάσταση διαχέει το φιλελεύθερο πνεύμα της. Οι αστικές δυνάμεις που αρχίζουν να επιβάλλονται στη δυτική Ευρώπη, συντείνουν

στη δημιουργία εθνικών κρατών ως αντίδραση στο φεουδαρχικό σύστημα. Δημιουργείται έτσι η δυνατότητα στους Έλληνες που επηρεάζονται πιο άμεσα από τα πολιτικά και πολιτισμικά ρεύματα της Δύσης, να συλλάβουν το όραμα του ενιαίου ελληνικού κράτους. Με τις διεργασίες αυτές, με θολή την εντύπωση για τη δόξα των αρχαίων προγόνων και με την υποσυνείδητη ταύτιση του Βυζαντίου με τον Ελληνισμό, αρχίζουν την Επανάσταση του 1821 με σκοπό να ιδρύσουν το δικό τους ελεύθερο κράτος και από τους πρώτους κιόλας μήνες αρχίζουν να νομοθετούν.

Ποιο όμως ήταν μέχρι τότε το Δίκαιο που εφαρμοζόταν στους Έλληνες; Ολόκληρα τμήματα του ισχύοντος μέχρι την εποχή της Αλώσεως βυζαντινού δικαίου είχαν αντικατασταθεί από το οθωμανικό, του οποίου οι θεσμοί άλλοτε συνυπήρχαν και άλλοτε παραγκώνιζαν τους προηγούμενους βυζαντινούς. Οι Τούρκοι, επειδή συντηρούνταν από τις κατακτήσεις τους, αναγκάζονταν να ανέχονται και να διατηρούν τις ιδιομορφίες των κατακτηθέντων λαών αναγνωρίζοντας σ' αυτούς ορισμένα δικαιώματα ή αλλιώς «προνόμια». Οι Έλληνες επωφελούμενοι από τη φιλοχρηματία των Τούρκων, κατόρθωναν να εξασφαλίζουν βαθμηδόν όλο και περισσότερα και σπουδαιότερα δικαιώματα.

Χάρη στα προνόμια που απονεμήθηκαν στην Εκκλησία απαγορεύτηκε ο βίαιος εξισλαμισμός, υπήρξε αναγνώριση του δικαιώματος της ελεύθερης ασκήσεως της θρησκείας, της διατήρησης της ελληνικής γλώσσας, της συντηρήσεως και ανοικοδομήσεως ναών, της ιδιοκτησίας του νομικού προσώπου της Εκκλησίας και των λειτουργιών της, της αναγκαστικής δικαιοδοσίας του κλήρου «επί των προς την θρησκείαν σχετιζομένων προσωπικών σχέσεων των Χριστιανών» (γάμος, διαζύγιο, διαθήκη κ.λπ.), ενώ ίσχυε πειθαρχική εξουσία των αρχιερέων επί του ποιμνίου τους καθώς και προαιρετική «διαιτητική» αρμοδιότητα της Εκκλησίας σε «κρισιολογίες» παντός είδους. Έτσι, η Εκκλησία κατέλαβε ουσιαστικά τη θέση του καταλυθέντος κράτους και κατέστη το σύμβολο της ενότητας του Imperium Christianum. Συνεχίζοντας τη νομική παράδοση του Βυζαντίου και διαθέτοντας ενιαίο, συστηματοποιημένο και μερικά εκσυγχρονισμένο κώδικα, την *Εξάβιβλο* του Αρμενόπουλου, για την ομοιόμορφη εφαρμογή των κανόνων αυτών μεταξύ των Χριστιανών, η Εκκλησία διεύρυνε όλο και περισσότερο τον κύκλο της αρμοδιότητάς της και κάλυπτε και κάθε άλλη περίπτωση «μη αμέσως ρυθμιζόμενη υπό του δικαίου του κατακτητού».

Άλλη κατηγορία ειδικών προνομίων αφορά τα απονεμόμενα δικαιώματα προς τις διάφορες κοινότητες, κυρίως έναντι ανταλλαγμάτων. Αυτά επιβάλλονται λόγω των ιδιαίτερων κοινωνικών συνθηκών που ισχύουν στις κοινότητες και συντελούν στην ανάπτυξη τοπικιστικού πνεύματος και χειραφέτησης από το Πατριαρχείο και τον κατακτητή. Έτσι, διαμορφώνεται ίδιον εθμικό δημόσιο και ιδιωτικό Δίκαιο, προσαρμοσμένο στις ιδιαίτερες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες κάθε περιφέρειας. Τέτοιες εθμικές κωδικοποιήσεις ήταν αυτές της Μυκόνου (1649-1783), της Σύρας (1695-1812), της Θήρας – Ανάφης (1797), της Κύθνου (1799), της Νάξου (1810), του Μελενίκου (1813), της Ύδρας (1804-1818), των Ζαγοροχωρίων (1828) κ.ά. διαμορφώνεται, επομένως, ένα Δίκαιο που διέπεται από τις αρχές της αυτονομίας. Οι διαφορές

και οι διακρίσεις καταργούνται ή αμβλύνονται και οι «συνελεύσεις του κοινού», από τις οποίες εκλέγονται οι κοινοτικοί άρχοντες, συγκροτούνται άλλοτε υπό «μεγάλων και μικρών εις κοινήν μάζωξιν» και άλλοτε υπό ορισμένου αριθμού «νουνεχών και φρονίμων αδελφών πάσης τάξεως». Κριτήρια για την εκλογή τους δεν είναι η καταγωγή ή ο πλούτος αλλά τα «χρηστά ήθη». Για την απόκτηση δε αυτής της «κοινοτικής αρετής», αντίστοιχης της «πολιτικής αρετής» της κλασσικής περιόδου, η παιδεία παρέχεται δωρεάν. Το ανθρωπιστικό πνεύμα εκδηλώνεται με την εφαρμογή των αρχών της φιλανθρωπίας και της επιείκειας. Στις συναλλακτικές σχέσεις «τόπον επέιχεν (...) η καλή πίστις (...), ώστε γίνοντο και συντροφίαι και κατασκευαί πλοίων (...) άνευ εγγράφων συμφωνητικών». Κάθε συμφωνία, ανεξαρτήτως της τηρήσεως του τύπου, αναγνωρίζεται ως ισχυρή, καταργώντας έτσι την αντίθετη αρχή που διέτρεχε το βυζαντινορωμαϊκό Δίκαιο. Παράλληλα, αναπτύσσεται η αρχή της αμέσου αντιπροσωπίας, το δίκαιο των συναλλαγματικών και γραμματίων εις διαταγήν, η μορφή της ομορρυθμού εταιρείας που διευκολύνει την ανάπτυξη, προερχόμενη ίσως από τον θεσμό του «τσελιγγάτου» ή των «συντροφοναυτών». Ως όργανο για την εφαρμογή στην πράξη των αρχών αυτών χρησιμοποιείται άλλη μια βασική γενική αρχή του ελληνικού Δικαίου, αυτή της διαιτησίας, γνωστής ως «αιρετοκρισίας». Οι αποφάσεις των «αιρετών κριτών» εκδίδονται «εν φόβω Θεού και αφιλοπροσώπως» και αποσκοπούν στην αναγνώριση του «εκάστω ανήκοντος δικαίου». Οργανώνεται η απονομή της λαϊκής δικαιοσύνης ως αντίρροπο της εκκλησιαστικής και της τουρκικής, και τα λαϊκά «κριτήρια», δηλαδή τα δικαστήρια, καθίστανται αρμόδια για την εκδίκαση κάθε πολιτικής ή εμπορικής διαφοράς. Διαμορφώνεται έτσι ένα νέο και ίδιον Δίκαιο, αντιτιθέμενο προς το παλαιό αλλά και προς το ξένο (τουρκικό) Δίκαιο, προσαρμοσμένο στις ιστορικές συνθήκες κάθε περιοχής. Συνδυετικός κρίκος των επί μέρους κωδικοποιήσεων ήταν οι γενικές αρχές του ελληνικού Δικαίου, που είχαν τεθεί για την εξυπηρέτηση των κοινών σκοπών και συντέλεσαν στη διαμόρφωση ενός εθμικού κοινοδικαίου, χαρακτηριστικά αποκαλούμενου ως «έθος της Πολιτείας μας». Οι αντιλήψεις για το περιεχόμενο και τον σκοπό των κανόνων Δικαίου ήταν οι νόμοι να είναι «οικείοι εις τα ήθη και τα έθη των κατοίκων, σύμφωνοι προς αλλήλους, διαφυλακτικοί των δικαιωμάτων της ανθρωπότητας, όπερ είναι ο μόνος σκοπός της νομοθεσίας ενός Έθνους, ν' αποβλέπουν εις την βελτίωσιν των ανθρωπίνων ηθών, εις διατήρησιν της ομοנוίας των πολιτών (...) και της αρετής», να τείνουν στην εξασφάλιση «ευνομίας προσηρμοσμένης και συνδεδεμένης με το πολίτευμα», να εγγυώνται την «ειρηνικήν και ατάραχον» διαβίωση. Τέλος, ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στον παιδαγωγικό χαρακτήρα του νόμου, ως μέσου προς απόκτηση και διατήρηση της «κοινοτικής αρετής», η οποία αποτελούσε τη βάση της αλληλεγγύης και της ομόνοιας των πολιτών.

Η έκρηξη της Επανάστασεως δημιουργεί άμεση ανάγκη ρυθμίσεως του νομικού χάους που προκύπτει από την αυτόματη κατάργηση μεγάλων τμημάτων του τουρκικού Δικαίου. Κάτω από αυτές τις συνθήκες εκδηλώνονται προσπάθειες επανασύνδεσης με την προ της Αλώσεως νομική παράδοση, στο πλαίσιο μιας ανανέωσης και συμπλήρωσης του Δικαίου, άλλοτε του επισήμου, άλλοτε του δημόδους

και άλλοτε του ξένου. Η εξισορρόπηση αυτή κατορθώθηκε σε μεγάλο βαθμό μετά από μεγάλη προσπάθεια κατά την καποδιστριακή περίοδο και αποκρυσταλλώθηκε στο Διάταγμα της 23ης Φεβρουαρίου 1835, που αναγνώριζε την ισοτιμία των διαπλαστικών πηγών του Δικαίου δίνοντας το προβάδισμα στο λαϊκό Δίκαιο.

Στον Γενικό Οργανισμό της Πελοποννήσου, μετά τη διεύρυνση της Μεσσηνιακής σε Πελοποννησιακή Γερουσία (Μάρτιος 1821, ως πηγή του ιδιωτικού Δικαίου καθιερώνεται το «καθήκον της ανθρωπότητας», δηλαδή οι πολιτικές αξίες που δόθηκαν από τη Γαλλική Επανάσταση, οι «διορισμένοι νόμοι», το επίσημο δηλαδή γραπτό Δίκαιο και τα τοπικά έθιμα.

Στο Μεσολόγγι, παράλληλα με την Πελοποννησιακή Γερουσία, ιδρύεται η Γερουσία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, με πρόεδρο τον Αλ. Μαυροκορδάτο, και στα Σάλωνα ο Άρειος Πάγος, με πρόεδρο τον Θεόδ. Νέγρη· τον Νοέμβριο του 1821 συντάσσεται η Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος. Στη Διάταξη αυτή μεταξύ άλλων ο Νέγρης φιλοδόξησε να θέσει τις βάσεις του πολιτεύματος και περιέλαβε μια διακήρυξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Στον τομέα του ιδιωτικού Δικαίου χαράσσεται νέα γραμμή, τις θέσεις της οποίας υιοθετεί το πολίτευμα της Επιδάουρου, που με διάταξή του αποφασίζει να οριστεί επιτροπή για την κατάρτιση και πολιτικού, δηλαδή αστικού, κώδικα, και προσθέτει πως «άχρι της κοινοποιήσεως (των κωδίκων) (...) αι πολιτικά και εγκληματικά διαδικασίαι βάσιν έχουσι τους νόμους των αιμνήστων Χριστιανών ημών αυτοκρατόρων (...) διά δε τα εμπορικά ο εμπορικός της Γαλλίας Κώδιξ μόνος ισχύει εις την Ελλάδα». Ίδια ήταν και η διακήρυξη της Β' Εθνοσυνέλευσης του Άστρους και με τον τρόπο αυτό αποκλείστηκε η εφαρμογή του εθμικού Δικαίου που είχε διαμορφωθεί την εποχή της τουρκοκρατίας.

Η επικράτηση των νόμων «των αιμνήστων ημών Χριστιανών αυτοκρατόρων» και του γαλλικού εμπορικού κώδικα, σε βάρος του εθμικού Δικαίου, στις ανωτέρω Διατάξεις και Εθνοσυνελεύσεις ήταν αποτέλεσμα των εκάστοτε πλειοψηφιών και των συνθέσεών τους, οι οποίες ήθελαν την καθιέρωση ενός ιδιωτικού Δικαίου που θα ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις των κοτζαμπάσηδων και των ναυτικών νησιών.

Αστική τάξη, με την κυριολεξία του όρου, είχε διαμορφωθεί στον ελλαδικό χώρο από εμπόρους και πλοιοκτήτες, κυρίως σε παραλιακά κέντρα και νησιά. Ήδη από το 1795 η τάξη αυτή με σουλτανικό προνόμιο είχε πετύχει να ιδρυθεί αρχικά στην Πόλη και κατόπιν να επεκταθεί σε νησιωτικές περιοχές· ήταν το «σύστημα εμπόρων Γραικών» με εξουσίες δικαστικές σε θέματα εμπορικής νομοθεσίας. Το «σύστημα» αυτό αποδεχόταν στο σύνολό του τον γαλλικό εμπορικό κώδικα και μέχρι την Ελληνική Επανάσταση κυκλοφορούσαν δύο ελληνικές μεταφράσεις του, των ετών 1817 και 1820. Ο γαλλικός εμπορικός κώδικας ήταν ο μόνος που εφαρμόζοταν, αποκλείοντας άλλες διατάξεις ή αντίθετα εμπορικά έθιμα. Σε ορισμένα νησιά, όπως τη Σύρο, το «κριτήριο» (δικαστήριο) που ίδρυσε η ελληνική Διοίκηση μετά την Επανάσταση, προσέφευγε στον γαλλικό κώδικα αγνοώντας το βυζαντινό Δίκαιο που είχαν επιβάλει οι Εθνοσυνελεύσεις.

Όπως ειπώθηκε και πιο πάνω, οι πρώτες Εθνοσυνελεύσεις αποφάσισαν τη σύ-

νταξη πολιτικού κώδικα, αλλά προσωρινά καθιερώθηκε το βυζαντινό Δίκαιο, κάτι που θεωρήθηκε ότι ήταν επίτευγμα των συντηρητικών, του ανώτερου κλήρου και των Φαναριωτών.

Όμως ποιο βυζαντινό δίκαιο θα εφαρμοζόταν μέχρι τη σύνταξη του νέου πολιτικού κώδικα; Κανένας δεν ήξερε ποιοι ήταν αυτοί οι νόμοι, ούτε υπήρχε και δυνατότητα να εφαρμοστούν, αφού δεν υπήρχαν αντίγραφα της νομοθεσίας αυτής εκτός από την *Εξάβιβλο* του Αρμενόπουλου. Είναι χαρακτηριστικό πως μετά από τρία χρόνια, τον Φεβρουάριο του 1825, ο υπουργός του Δικαίου Ιωάννης Θεοτόκης απευθύνεται στη μονή του Μεγάλου Σπηλαίου και αφού εξηγεί ότι το Υπουργείο στερείται νομικών βιβλίων, ζητεί να του σταλούν «τα λεγόμενα Βασιλικά» που έμαθε ότι βρίσκονται στο μοναστήρι. Μετά από ένα μήνα ο ηγούμενος του απαντά ότι «ερευνήσαμεν και δεν ευρέθησαν τα ονομαζόμενα Βασιλικά», «αν όμως έχωσι άλλην ονομασίαν και δεν είναι γνωστή εις ημάς, ας φανερωθή με γράμμα (...) οπού αν ευρεθώσι να τα στείλωμεν προς όφελος του Έθνους». Μετά από αυτά ο υπουργός απευθύνεται στο Εκτελεστικό και παρακαλεί: «επειδή η Ελλάς στερείται από κάθε νομικό βιβλίο», να βρεθούν τοιαύτα νομικά βιβλία στο εξωτερικό, «διά να ημπορούν να λάβωσι κανέν φως τα Δικαστήρια της Επικρατείας».

Η προσωρινή αυτή κατάσταση, όπως καθιερώθηκε από τον Νέγρη, κράτησε έως το 1946 και έγινε με κρυφή ικανοποίηση αποδεκτή από την ολιγαρχική μερίδα ως λύση ανάγκης και από τους Έλληνες του εξωτερικού, όπως τον Κοραή, ενώ αντιμετωπίστηκε με αδιαφορία απ' όλους τους άλλους. Την προσωρινή αυτή λύση την αποδέχτηκε και η Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας.

Και ενώ η Επανάσταση άρχιζε να ξεψυχάει (ο Κολοκοτρώνης ήταν φυλακισμένος, στο Μανιάκι επήλθε ήττα, η Πελοπόννησος καταλήφθηκε από τον Ιμπραήμ, συντελέστηκε η Έξοδος του Μεσολογγίου και ακολούθησαν η πολιορκία της Ακρόπολης της Αθήνας και ο θάνατος του Καραϊσκάκη) και η ελληνική Διοίκηση διαλυόταν, συντάχθηκε το δημοκρατικό και φιλελεύθερο Σύνταγμα. Με την κυριαρχία του Κολοκοτρώνη εκλέχθηκε ο Ιω. Καποδίστριας και επικράτησαν οι δημοκρατικοί έναντι των ολιγαρχικών. Στο προοδευτικό πνεύμα του έργου της Εθνοσυνέλευσης της Τροιζήνας εντάσσεται και η σχετική με την αστική νομοθεσία απόφασή της. Η συνέλευση δέχθηκε ως προσωρινό Δίκαιο «τους βυζαντινούς νόμους», αλλά για πρώτη φορά όρισε πως «οι μέλλοντες να συνταχθώσι κώδικες (...) δέον όπως έχουν ιδιαιτέραν βάσιν την γαλλικήν νομοθεσίαν» και, εύλογα, δεν δέχτηκε ούτε αυτή η συνέλευση την ισχύ των τοπικών εθίμων.

Η κοινωνική σύγκρουση όμως δεν προήλθε τελικά από τη ρύθμιση της αστικής και εμπορικής νομοθεσίας αλλά από την τύχη και τη διανομή των γαιών. Το πρόβλημα δημιουργήθηκε από το γεγονός της φυγής των Τούρκων από τις περιοχές που απελευθερώνονταν, στις οποίες ουσιαστικά παρέμεναν αδέσποτες οι γαίες που ανήκαν μέχρι τότε στην Πύλη, σε τουρκικά ευαγή ιδρύματα ή σε Οθωμανούς Τούρκους. Αρχικά οι εκτάσεις αυτές χαρακτηρίστηκαν «εθνικά κτήματα», αποτελούσαν την πρώτη και μοναδική περιουσία της Επαναστάσεως και απαγορεύτηκε η εκποίηση

τους. Εάν εκποιούνταν, θα έδιναν τους απαραίτητους πόρους, αλλά στην περίπτωση αυτή μόνο οι οικονομικά ισχυροί, οι κοτζαμπάσηδες, θα μπορούσαν να τις αγοράσουν και θα γίνονταν έτσι ακόμη πιο πλούσιοι και ισχυροί. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι βρισκόμαστε στην προ-βιομηχανική περίοδο, οπότε η μόνη πηγή πλούτου και κοινωνικής δύναμης ήταν η ιδιοκτησία γης. Στην Εθνοσυνέλευση του Άστρους προτάθηκε εκ νέου η εκποίηση των «εθνικών κτημάτων», αλλά ακολούθησε κυριολεκτικά εξέγερση των στρατιωτικών. Η εξέγερση αυτή είχε ως αποτέλεσμα να εγκριθεί ένα ψήφισμα που απαγόρευε την εκποίηση των μη «φθαρτών», δηλαδή των μη αστικών ιδιοκτησιών. Το ίδιο ψήφισμα επικύρωσε και η Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, ακυρώνοντας μάλιστα τις όποιες παράνομες μεταβιβάσεις ήδη είχαν γίνει. Το αποτέλεσμα ήταν να μην εκποιηθούν τα «εθνικά κτήματα» στους ήδη οικονομικά ισχυρούς, ούτε όμως και να παραχωρηθούν στους καλλιεργητές.

Κάθε αναφορά στο Δίκαιο που ίσχυε στην Ελλάδα, τόσο πριν όσο και μετά την Επανάσταση, θα είναι ελλιπής, εάν δεν γίνεται λόγος και για τα Συντάγματά της. Το θέμα, βέβαια, των Επαναστατικών Συνταγμάτων είναι αρκετά μεγάλο και υπερβαίνει τα όρια του παρόντος άρθρου· για τον λόγο αυτό θα περιοριστώ σε λίγα μόνο αξιοσημείωτα στοιχεία.

Ήδη η «Νέα Πολιτική Διοίκηση», το προεπαναστατικό αυτό σχέδιο Συντάγματος του Ρήγα, ενέπνευσε τη μελλοντική Επανάσταση και έμμεσα τα Συντάγματά της. Εκεί αφιερώνονται 35 άρθρα για την προστασία των «φυσικών δικαιών του Ανθρώπου» και επιβάλλεται στη Διοίκηση η εξασφάλισή τους: «Η νομοθετική Διοίκησης βεβαιοί την ισοτιμία, την ελευθερίαν, την σιγουρότητα, την εξουσία των υποστατικών εκάστου, τα δημόσια χρέη, όπου ήθελε γίνουν διά την ελευθερίαν όλων των θρησκειών, μίαν κοινήν ανατροφήν [δηλ. παιδεία], δημοσίας συνδρομάς εκεί όπου ανήκουν, την απεριόριστον ελευθερίαν της τυπογραφίας, το δικαίον του να δίδει έκαστος αναφοράν και να προσκλαυθή, το δικαίον του συναθροίζεσθαι εις δημοσίας συντροφίας και τελευταίον την απόλαυσιν όλων των δικαιών του ανθρώπου». Αξίζει να σημειωθεί ότι το άρθρο 53 του Σχεδίου προέβλεψε τη σύνταξη «των νόμων και προσταγών, των εγγράφων και κρίσεων (δικαστηρίων) και άλλων δημοσίων πράξεων εις την απλήν των Ελλήνων γλώσσα». Το άρθρο 22 επιτάσσει όλοι, χωρίς εξαίρεση, να «έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα. Η πατρίς έχει (χρέος) να καταστήσει σχολεία εις όλα τα χωρία διά τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά». Επίσης αξιοσημείωτο είναι το άρθρο 27, αντίστοιχο του σχετικού άρθρου της Γαλλικής Διακήρυξης, το οποίο προβλέπει την τιμωρία του άρπαγα της κυριαρχίας του λαού. Μάλιστα, με το άρθρο 13 ο Ρήγας ορίζει ότι η αντίσταση επιτρέπεται εφ' όσον κάποιος δεν έχει τη δυνατότητα να βρει το δικίο του με τη συνδρομή του νόμου. Με το άρθρο 35 καθιερώνει το δικαίωμα του λαού «να κάμει επανάστασιν, να αρπάζει τα άρματα και να τιμωρεί τους τυράννους του», όταν «η Διοίκησης βιάζη, αθετή, καταφρονή τα δικαιώματά του». Αυτό, μάλιστα, το θεωρεί ως «το πλέον ιερόν από όλα τα δικαιώματά του».

Μετά την κήρυξη της Επανάστασεως συντάχθηκαν τοπικά Συντάγματα, από τα οποία το πληρέστερο ήταν η «Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος»,

όπου διατυπώνονται τα οκτώ δικαιώματα και τα οκτώ «χρέη» του Έλληνα. Αξιοσημείωτο ήταν το όγδοο δικαίωμα, κατά το οποίο «Ο Έλλην εις οποίαν γωνίαν της Οικουμένης ευρεθή, έχει όλα τα εθνικά δικαιώματα του Έλληнос». Αντίστοιχα, το όγδοο «χρέος» προέβλεπε: «Ο Έλλην χρεωστεί να εκπληρώση εις οποίαν γωνίαν της Οικουμένης ευρεθή, όλα όσα χρεωστεί ο Έλλην».

Το πρώτο Σύνταγμα για ολόκληρη την ελεύθερη Ελλάδα ήταν το Σύνταγμα της Επιδαύρου, που ψηφίστηκε από την Α΄ Εθνοσυνέλευση την 1η Ιανουαρίου 1822 και ονομάστηκε «Προσωρινόν Πολίτευμα της Επιδαύρου». Κύριος συντάκτης του ήταν ο Ιταλός Vincenzo Gallina με κυριότερους συνεργάτες τους Αλ. Μαυροκορδάτο και Θ. Νέγρη. Οι αληθινοί όμως εμπνευστές του ήταν οι δύο κοσμοϊστορικές Επαναστάσεις του 18ου αιώνα, η Αμερικάνικη και η Γαλλική, ίσως περισσότερο η πρώτη λόγω του εθνικοαπελευθερωτικού χαρακτήρα και όχι της εσωτερικής δημοκρατικής διάρθρωσης του Κράτους, που ίσχυε στην περίπτωση της δεύτερης. Το Σύνταγμα της Επιδαύρου στο Προοίμιό του κήρυττε «ενώπιον Θεού και Ανθρώπων την πολιτικήν ύπαρξιν και Ανεξαρτησίαν του Ελληνικού Έθνους» και ψηφίστηκε σε ατμόσφαιρα μεγάλης έξαρσης και συγκίνησης. Όπως γράφει ο Νικόλαος Δραγούμης, «δάκρυα έρρεον από των οφθαλμών πάντων και ως εν τη ημέρα της Αναστάσεως ανταπεδίδοντο ασπασμόν». Το ίδιο Σύνταγμα όριζε και τον σκοπό του Αγώνα: «Ο κατά των Τούρκων πόλεμος (...) είναι πόλεμος εθνικός, πόλεμος ιερός, πόλεμος του οποίου η μόνη αιτία είναι η ανάκτησις των δικαίων της προσωπικής ημών ελευθερίας, της ιδιοκτησίας και της τιμής. Δίκαια, τα οποία η φύσις ενέπνευσε βαθέως εις τας καρδίας των ανθρώπων και τα οποία οι νόμοι σύμφωνοι με την φύσιν καθήρωσαν, όχι τριών ή τεσσάρων αλλά και χιλίων και μυρίων αιώνων τυραννία δεν δύναται να εξαλείψη (...). Από τοιαύτας αρχάς των φυσικών δικαίων ορμώμενοι (...) ομοθυμαδόν εκστρατεύσαμεν αποφασίσαντες ή να επιτύχωμεν τον σκοπόν μας ή να χαθώμεν εξ ολοκλήρου», με άλλα λόγια, ως βασικό κίνητρο και κύριος στόχος του Αγώνα καθοριζόταν η διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που προβάλλονταν και σε διεθνές επίπεδο με το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών, και όπως ήδη το είχαν περιγράψει η Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας και το Αμερικανικό Σύνταγμα.

Ακολούθησε το δεύτερο Σύνταγμα του Άστρους (29.3.1823), που διεύρυνε την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, και στη συνέχεια έχουμε, την 1η Μαΐου 1827, το Σύνταγμα της Τροιζήνας, το οποίο θεωρήθηκε το τελειότερο από τα προηγούμενα αλλά και το πλέον φιλελεύθερο και δημοκρατικότερο Σύνταγμα της εποχής του. Αξιοσημείωτο το άρθρο 15, κατά το οποίο ο κατηγορούμενος μέχρι την καταδίκη του πρέπει να μην θεωρείται ένοχος. Με τα άρθρα 27 και 28 απαγορευόταν η απονομή τίτλων ευγενείας και η χρήση των επιθέτων «εκλαμπρότατος, εξοχώτατος κ.λπ.» και μάλιστα ο βουλευτής Γεννάδιος προκάλεσε γενικές επευφημίες όταν είπε στη συνέλευση ότι ούτε ο Μαυροκορδάτος ούτε ο Κουντουριώτης ούτε ο Κωλέττης είναι πυγολαμπίδες για να ονομάζονται εκλαμπρότατοι. Με το άρθρο 24 απαγορεύτηκε η άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων και η ανάληψη «δημοσίων υπουργημάτων» στους κληρικούς. Κατ' εξαίρεση, μόνο για τους ιερείς, επέτρεπε

το δικαίωμα να ψηφίζουν και με τη διάταξη αυτή άρχισαν να διαχωρίζονται σαφώς οι ρόλοι των εκκλησιαστικών και των πολιτικών αρχών, και έγινε προσπάθεια στην ελεύθερη νέα Πολιτεία να περιοριστούν οι κληρικοί στα εκκλησιαστικά τους καθήκοντα. Ενδέχεται όμως να τέθηκε η διάταξη αυτή για τον λόγο ότι οι κληρικοί είχαν μεγάλη ηθική επιρροή στον λαό και οι πολιτευόμενοι της εποχής τους θεωρούσαν επικίνδυνους ανταγωνιστές. Δυστυχώς το Σύνταγμα αυτό δεν εφαρμόστηκε, διότι στις 18 Ιανουαρίου 1828, μετά από εισήγηση του Κυβερνήτη Καποδίστρια, η Βουλή ανέστειλε τη λειτουργία της.

Η ιστορία του ελληνικού Δικαίου εκτείνεται τόσο πολύ χρονικά και χωρικά, ώστε η διαίρεσή της σε περιόδους είναι καταρχήν σωστή, όμως εξετάζοντας το Δίκαιο της περιόδου πριν και μετά την Επανάσταση του 1821 αντιλαμβανόμαστε πόσο βαθιές είναι οι ρίζες του στην ιστορία του έθνους και παρατηρούμε την προσαρμοστικότητα του στις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες με παράλληλο εμπλουτισμό του από την τότε διεθνή πραγματικότητα. Επίσης, αντιλαμβανόμαστε ότι οι Έλληνες, από την πρώτη ημέρα της Επανάστασης, δεν νιώθουν σαν αντάρτες, αλλά συμπεριφέρονται σαν να έχουν ήδη κρατική εξουσία και δεν αρκούνται σε πρόσκαιρες δικαϊκές ρυθμίσεις, αλλά προγραμματίζουν μια μεγαλόπνη σύνταξη των δικών τους κωδίκων. Βέβαια, από τον Νοέμβριο του 1821, που συντάχθηκε η Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος και προέβλεπε την ψήφιση αυτών των κωδίκων, πέρασαν 125 χρόνια μέχρι την εφαρμογή του νέου Αστικού Κώδικα (23 Φεβρουαρίου 1946) και 198 χρόνια χωρίς ακόμα να έχει ψηφιστεί με νόμο η δυνατότητα «ο Έλληνας εις οποίαν γωνίαν της Οικουμένης ευρεθή να έχει όλα τα εθνικά δικαιώματα του Έλληνα», μεταξύ των οποίων και αυτού της ψήφου στις Εθνικές Εκλογές (12.12.2019).

Βιβλιογραφία

- ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ Νίκος, 1976, *Το ιδιωτικό δίκαιο των Ελλήνων κατά την Επανάσταση του 1821* (ανάτυπο από το περιοδικό *Αρμενόπουλος*), Θεσσαλονίκη, 249-260
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Νικόλαος, 1953, *Η πτώσις του Βυζαντίου ως αφετηρία Αναγεννήσεως του Ελληνικού Δικαίου*, Αθήνα
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Νικόλαος, 1958, *Λαϊκά και «λόγια» επιδράσεις εις το δίκαιον της Επανάστασεως*, Αθήνα
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Νικόλαος, 1971, *Το διά της Επανάστασεως του 1821 θεσπισθέν Δίκαιον και οι Έλληνες Νομικοί. Λόγος Πανηγυρικός, ρηθείς την 9ην Μαΐου 1971 εις την Αίθουσαν Διαλέξεων του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης επί τη 150ετηριδί από της Επανάστασεως του 1821*, Θεσσαλονίκη
- ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ Αλίκη, 1980, Τα ανθρώπινα δικαιώματα στα Συντάγματα της Ελληνικής Επανάστασης, *Νομικό Βήμα* 28, 1023-1030
- ΤΣΙΤΣΙΚΛΗΣ Μιχαήλ, 1979, *Η μελέτη της ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* (ανάτυπο από το περιοδικό *Αρμενόπουλος*), Θεσσαλονίκη, 237-244